

KABAI GERGELY

A balatoni társadalom kohéziójának kérdései

A Balaton térsége a hazai régióépítési folyamatok vizsgálatának egyik alkalmas színtere. A funkcionális egységet alkotó területe előnyös adottságaival, ugyanakkor belső ellentmondásaival, közigazgatási térfelosztásának problémáival (Pósa 2010) a kutatás hasznos terepe. Ebből következőleg az elmúlt évtizedekben számos elemzés született a Balaton térségéről a regionális tudomány, fejlesztéspolitika, közigazgatás stb. szempontrendszer szerint.¹

Annak ellenére, hogy a Balaton térségének egyes tudományos kérdései sok esetben feldolgozásra kerültek, több probléma továbbra is megválaszolatlan, illetve az eddigi eredmények szintézise is elmaradt. Jelenleg nem ismerjük átfogóan, hogy a Balaton térsége a régióépítés folyamatában milyen lépcsőfokokat tett meg, a felülről szervezett fejlesztéspolitikai rendszerek és alulról építkező területiség milyen problémákat és ellentmondásokat generált. Egyetlen rész kérdés bemutatásával tanulmányom e felvetések megválaszolásának egyik állomása kíván lenni.

Munkámban elsősorban a balatoni társadalom kérdéskörét tárgyalom. Arra keresem a választ, hogy e társadalom (különböző szempontok szerint) mennyiben tekinthető koherensnek és egységesnek, amely egyik feltétele a *regionalizálódásnak*.

A tanulmányom első felében bemutatom, hogy a regionális tudomány szempontjából mit jelenthet a társadalmi kohézió fogalma. Ennek keretében áttekintem a vonatkozó elméleteket. A fogalmi tisztázást követően a modern balatoni társadalom kialakulásának főbb elemeit vázoló fel. Ennek keretében röviden szó lesz a 19. század jelenségeiről, amely során még csak kismértékben beszélhetünk partokon átnyúló kapcsolatokról. A modern turizmusgazdaság 20. századi fejlődése sokkal nagyobb hatást gyakorolt a lokális társadalomra, amelyet hosszabban érintek. Ezzel együtt a társadalomban kialakult töréspontokat és konfliktusokat is tárgyalom.

Tanulmányom színtere a Balaton, ugyanakkor e térkategóriát jelen esetben nem áll módomban stabil keretek között tárgyalni. Kézenfekvő lenne a Balaton térségét a Balaton Kiemelt Üdülőkörzettel (BKÜ) azonosítani, de mivel ez a képződmény csak 1996-ben jött létre (ráadásul területe az azóta eltelt időben kétszer is változott), az anakronizmusok elkerülése végett ezt a kategóriát nem használom univerzálisan. Ahol külön nem jelzem, ott a Balaton térsége elsősorban a tó (közelebről meg nem határozott) vonzáskörzetét jelenti, egyes folyamatok esetében csak a szűkebb part menti sávra korlátozottan. Bízom benne, hogy ez a dolgozat logikáját, érthetőségét nem érinti. A tanulmány elsősorban korábbi kutatási eredmények feldolgozásán, szekunder forrásokon alapul.

¹ A kutatásban élen járt a Balatoni Integrációs Ügynökség Társadalomtudományi Kutatócsoportja a 2000-es évektől. A Balaton térséget érintő kutatások publikálásának gyakori színtere volt a Comitatus – Önkormányzati Szemle folyóirat. Lásd pl.: Agg 1999, Dombi 2010, Lőcsei–Németh 2006, Oláh 1998, 2002, 2003, 2007, Pósa 2010, Schleicher 2010.

Egy társadalom kialakulásának folyamata a maga komplexitásában nem írható le teljes mértékben egy rövid tanulmány keretében. E dolgozat is elsősorban a főbb tendenciákra és jellegzetességekre koncentrálna.

Magyarországon 2010-et követően a közigazgatási-politikai regionalizáció, úgy tűnik, tartósan lekerült a kormányzati szándékok sorából. Ehelyett a területi kormányzásban sokkal inkább a centralizáció került előtérbe (Pálné 2013, 5. o.). Ennek ellenére a területi folyamatok, a helyi-térségi-regionális kohézió kérdéseinek vizsgálata továbbra is indokolt. Az uniós fejlesztéspolitika 2014–2020-as időszakában a korábbiaknál sokkal nagyobb szerepet kapnak az alulról szerveződő fejlesztési eszközök, a közösségi területfejlesztés. (Péti 2012, Közösség által... 2014, Integrált területi... 2014) Tanulmányom véglegesítésének időpontjában (2014. április) még nincs döntés arról, hogy a 2014–2020-as fejlesztési időszakban milyen fejlesztéspolitikai eszközökkel fog rendelkezni a Balaton térsége, de várhatóan lehetőség lesz egy helyi szervezésű forráselosztás megvalósulására. Kétségtelen, hogy a közösségi alapú fejlesztési programok sikeres lebonyolításához során nélkülözhetetlen lesz a területi szereplők közötti erős kohézió.

A Balaton térsége a társadalmi kérdések szempontjából is speciális terület, így vizsgálata önmagában is fontos feladat. Az elmúlt másfél évszázad demográfiai, politikai, gazdasági folyamatai egy rendkívül sokszínű és komplex helyi társadalmat hoztak létre, amelyben az eltérő érdekcsoportok közötti viszonyok, a táj és a benne lakók kapcsolatának kutatása tanulságos eredményeket hozhat.

Elméleti keretek

A társadalmi kohézió mibenlétével kapcsolatban a különböző diszciplínákban nincs egységes fogalomhasználat. Megközelítési módokként és elemzési témánként változik, hogy a fogalom használói mit értenek alatta.

Nemes Nagy régiófogalma² kapcsán kidolgozta azt az elméleti folyamatot, amely alapján egy térségből régió jön létre. A folyamat első lépcsőfoka a *regionalizáció*. A regionalizáció során születnek meg a régió határai és válik a környezetétől szimbolikusan vagy akár ténylegesen elkülönülté. A második elem a *regionalizálódás*. E folyamat lényege az erős belső *társadalmi és gazdasági kohézió*. A harmadik régiót alkotó folyamat a *regionalizmus*. A regionalizmus során a régiók kialakulása túlmutat a belső gazdasági és társadalmi kohézió, valamint a határok kijelölésén, a társadalom tagjai részéről közös tudatot, identitást felételez. Ezzel párhuzamosan létrejön a terület (politikai) intézményrendszere, érdekképviselése is (Nemes Nagy 2009, 187–188. o.).

A *regionalizálódás* során Nemes Nagy a gazdaságot erősebb kohéziós erőnek tekinti, de nem vitatja el a társadalmi kohézió szerepét sem. A fogalmat az alábbiak szerint írja le: „Az erős belső összetartozás esélye szempontjából fontos tényező a természeti, az etnikai-vallási egyveretőség, a sűrű hálót alkotó településhálózati kapcsolatrendszer, a történelmi

² Nemes Nagy József megfogalmazása szerint „a régió lehatárolt, a környezetétől elkülönülő területi egység a nemzeti és a települési szint között, amelyet a társadalmi folyamatok széles körét átfogó, soktényezős társadalmi-gazdasági összekapcsoltság (kohézió), lakosainak érzékelhető regionális összetartozása (identitástudata), valamint érdemi irányítási hatáskörű és önálló regionális intézmények rendszere fog tartós egységbe.”(Nemes Nagy 2009, 186. o.)

hagyományok összetartó ereje, az erős belső kooperációs kapcsolatokkal is rendelkező gazdasági térszerveződés” (Nemes Nagy 2009, 186. o.).

A társadalmi kohézióknak több szociológiai és közgazdasági irányú megközelítése létezik. Egyik (a társadalmi tőke elméletekhez közel álló) elképzelés szerint: „Az úgynevezett folyamatközpontú elmélet szerint a társadalmi kohézió nem más, mint egy állandósult folyamat, amelynek során az emberek közösségben értékeket osztanak meg egymással és egyenlő feltételek mellett közösen próbálnak megfelelni a kihívásoknak. Azonban egy másik definíció szerint a társadalmi kohézió, tulajdonképpen a kapcsolatok „állama”, ahol a társadalom tagjai kiterjedt kapcsolatban vannak egymással, ami a bizalmon, a „hovatartozás” érzésén, illetve a részvételi akaraton alapul” (Csery 2012, 2. o.).

A közgazdasági megközelítés szerint a társadalmi kohézió szerves kapcsolatban van a gazdaság teljesítményével. Az állandó körforgás folyamatában a kohézió több együttműködést generál a gazdasági szereplők között, ami nagyobb hasznot indukál, és ez tovább növeli a kohézió mértékét. E folyamatba az állam érdemben beavatkozhat: a javak újraelosztásával képes a társadalmi kohéziót befolyásolni (oktatás, szociális védőháló, támogatások stb.) (Csery 2012, 3. o.). E társadalmi kohézió meghatározásánál lényegében az adott társadalom egyes elemei közötti együttműködés kialakításán van a hangsúly.

Ez utóbbi közgazdasági jellegű megközelítéshez áll legközelebb az európai uniós kohéziós politikáin belül a társadalmi kohézió. Az európai politikában a társadalmi kohézió elsősorban az életminőség, szociálpolitika, szegénység felszámolása területek kapcsán használatos. A társadalmi kohézió azoknak a szakpolitikáknak az átfogó fogalmi kerete, amelyek az európai polgárok közötti életminőségi különbségeket kívánják csökkenteni. Mindezek ellenére az uniós gyakorlatban sincs konkrét fogalomhasználat a vizsgált kérdéssel kapcsolatban (Juhász 2006, 10. o.).

A társadalmi kohézió jelenségének megértéséhez végső soron egy átfogó meghatározás visz minket közel: „Egyfajta metaforaként fogható fel a ’társadalmi kohézió’ fogalom annak jelölésére, hogy az önös érdekeiket amúgy követni szándékozó individuumokat mi teszi mégis közösségi, társas, társadalmi lényvé. Szótári meghatározásában valamiféle összetartó erő, így társadalomtudományos alkalmazásában azt kellene meghatározni, mi a társadalomban ez a bizonyos összetartó erő” (Tausz 2006, 7. o.).

A tanulmányom témája szempontjából két csatlakozó elméletre szükséges kitérni. Nagy (2011) rámutatott, hogy a társadalmi kohézió tárgyalása területi dimenzióban elválaszthatatlan a társadalmi tőke valamint a kötődés, identitás kérdéseitől.

Az elsősorban Bourdieu, Coleman és Putnam munkásságához kötődő társadalmi tőke elméleteknek több aspektusa van.

Bourdieu (1997) a társadalmi tőke kapcsolati-hálózati jellegét hangsúlyozta munkáiban, amelyben ez egyén és a közösségek közötti integráns kapcsolatok kialakulnak. A társadalmi tőke képes arra, hogy megteremtse saját reprezentánsait és képviselőit is.

Coleman (1994, 1998) a társadalmi tőke fogalmát szintén az egyének közötti viszonyokban értelmezte. A társadalmi tőke szerinte egy olyan erőforrásként hasznosítható kapcsolatrendszer, amelynek három alaptípusa létezik: a kötelezettségek/elvárások, az információs csatornák és a normák/szankciók. Coleman szerint társadalmi tőkét alkotnak a hatalmi viszonyok és különféle szervezetek is.

Putnam (1993, 2000) nem csak az egyén, hanem a közösség színterén is értelmezte a társadalmi tőke fogalmát. Putnam szerint a társadalmi tőke a társadalmat átszövő kapcsolatrendszerre, az erős civil szférára, kollektív problémamegoldó képességre, szolidaritásra, bizalomra vonatkozatható. Szerinte a társadalmi tőke egy olyan kulturális jelenség, amely nagy közösségek jellemzőjeként is leírható, a kollektív cselekvésre való készséget és bizalmat foglalja magába.

Orbán és Szántó (2005) összefoglaló megközelítése szerint „a társadalmi tőke közösségi együttműködés megközelítésben az emberek közti társadalmi együttműködést (kooperációt) elősegítő, mozgósított informális társadalmi normák és értékek együttese, kezdve a reciprocitástól a bizalmon át egészen a valláserkölcsig. A hangsúly két kulcsszón van, ezek az együttműködés és a mozgósítás” (Orbán–Szántó 2005, 57. o.).

A társadalmi tőke meglétének és mértékének egyaránt vannak gazdasági, politikai és társadalmi hatásai és funkciói. A társadalmi tőke legfontosabb politikai funkciója a civil társadalom kiterjesztésében és megerősítésében érhető tetten. A társadalmi tőke megléte alapfeltétele a kiterjedt civil szektor létrejöttének, amely ellensúlyi szerepet képez a központi hatalommal, állami intézkedésekkel szemben. Társadalmi tekintetben a társadalmi tőke funkciója az integráció és kohézió megteremtése (Orbán–Szántó 2005, 60–62. o.).

A társadalmi tőke elméletek nyomán kisebb helyi közösségekre vonatkozóan fogalmazta meg Sebestyén (2011) a civil tőke elméletét. „A lokális társadalmi hálózatok szintén erőforrásként működhetnek, mind ez egyének, mind az adott település közössége számára. Ennek révén egyfelől a közösségi célok elérése, közszolgáltatások biztosítása, a közjavak mennyiségi és minőségi bővítése egyszerűbben, gyorsabban és olcsóbban megvalósulhat, másfelől olyan lappangó szükségletek, a közhatalom által – a korlátozott kapacitásai miatt – figyelembe nem vett igények kielégítése is lehetségessé válik, amelyek esetében ez a szükséges kapcsolati háló hiányában kivitelezhetetlen lenne” (Sebestyén 2011, 25. o.).

A társadalmi kohézió kérdése szervesen összefügg a területi kötődés és identitás problémáival is. Az identitás a társadalom tagjai közötti összetartó erő egyik fontos eleme. Területi szinten egy koherens társadalom számára nélkülözhetetlen az összetartozás tudata, a területi kötődés.

E tanulmány szűk keretei között nem lehetséges a (meglehetősen széles spektrumon mozgó) regionális/területi kötődés megközelítések részletes ismertetése. Röviden csak néhány elemet szükséges kiemelni.

Egy térség vagy régió esetében nem beszélhetünk koherens társadalomról, ha hiányzik a kötődés tudata. „Az identitás a régiófogalom része, méghozzá annak domináns eleme, hiszen éppen a közös identitás, a régió és annak lakói közötti harmónia, egység az, ami a régiót megkülönbözteti az egyszerű fizikai tértől, ami úgymond személyiséget kölcsönöz az adott térségnek. A közös identitás társadalmi, területi, történelmi és kulturális gyökekre nyúlik vissza, megjelenhet eszmékben, kulturális elemekben, sajátos dialektusban, hagyományokban, természeti-táji, illetve épített környezetben, de akár gazdasági sikerességben is” (Nárai 2009, 138. o.).

Bugovics (2007) értelmezésében a területi identitás egy komplex rendszer része, melyben a természeti környezet és a társadalom kölcsönhatása meghatározó tényező. A területi identitást a természeti szempontok mellett befolyásolja a gazdasági és infrastrukturális környezet dimenziója is.

A területi identitás kérdését szintetizáló jelleggel Palkó (2011) fogalmazta meg. Megállapítása szerint: „A térségi identitás a társadalmi identitástudat szerves részeként értelmezhető, melynek alapján az egyén a személyi kapcsolathálónál (*network*) tágabb, földrajzi kategóriákkal meghatározható társadalmi csoport tagjának érzi és vallja magát. A helyi, területi, közjogi és politikai struktúrák legitimálása jelentős mértékben múlik a helyi társadalom identitásán, sőt a helyi kötődés új fejlesztési erő és forrás alapja is egyben, így a közösségi aspektus semmiképpen sem hagyható figyelmen kívül. A regionális identitás tehát nem egyszerűen egy társadalmi identitástípus, hanem olyan – térbelileg lehatárolt alapon létrejött – forma, amelyben két egymással összefüggő, egymáshoz szorosan kapcsolódó kategória van, egy földrajzi-területi és egy kulturális; általa pedig a regionális fejlődés vizsgálata egy új tényezővel, a szociálpszichológiai vetülettel gyarapodott” (Palkó 2011, 24. o.).

A fentieket összegezve megállapíthatjuk, hogy a társadalmi kohézió területi/regionális dimenzióban egy olyan összetett kérdéskör, amelynek jellemzője (és egyben alapfeltétele) az erős társadalmi tőke valamint a területi identitás és kötődés, mindehhez minden olyan elem (történelem, kultúra, táj, érdekek stb.) kapcsolódik, amely ösztönzőleg hat az egyének számára a felismert közösség erősítésére. Mindennek több aspektusa kvantitatív módszerekkel is mérhető, ugyanakkor egyes kérdések kapcsán csak a jelenségek és folyamatok leírása valósítható meg.

Empirikus kutatások igazolják társadalmi koherencia szerepének fontosságát. A Dél-Dunántúl példája mutatja, hogy hiába vannak meg a regionalizáció külső lehetőségei, belső kohézió nélkül bármilyen kezdeményezés problémákba ütközik. A 2000-es években az ún. „lopakodó regionalizáció” során létrejöttek a (a leginkább fejlesztéspolitikai eszközökkel és kisebb jogosítványokkal rendelkező) régiók, ugyanakkor ez a felülről szervezett rendszer alkalmatlan volt arra, hogy a helyi szereplőket arra ösztönözze, hogy a régió alulról is építkezni kezdjen, létrejöjjenek a hálózatok és kitöltésre kerüljenek a rendelkezésre álló politikai keretek (Pálné 2009). Mindez az alulról építkezés, a bottom-up folyamatok és főként a kohézió fontosságát igazolja.

A balatoni társadalom kérdései a 20. századot megelőzően

A 19. század végéig, a modern turizmus elindulásáig kevés nyoma van annak, hogy a Balaton partjain élő népesség körében bármilyen összekötő kulturális jellegzetesség jelen lett volna. Arra még kevesebb jel utal, hogy az északi vagy déli part, esetleg a nyugati vagy keleti medence területén élő lakosság között az összetartozás tudata, vagy bármilyen kohéziós kapocs működött volna. Ugyanakkor a gazdasági egymásrataltság már korán kialakította a kistájak közötti, akár partokon átnyúló közösségi együttműködések.

Jankó János 1902-ben megjelent balatoni monográfiájáig senki sem próbálkozott meg azzal, hogy mélyebben feltárja a tó északi és déli partja közötti kulturális és társadalmi különbségeket, hasonlóságokat. Jankó a kutatásai nyomán arra a következtetésre jutott, hogy a Balaton sokkal inkább elválasztja egymástól a partján élőket, minthogy összekötné (Jankó 1902).

A modern kutatások ezt a sematikus képet jelentősen árnyalták. Bizonyos kulturális kapcsolatok kimutathatók a Balaton térségének egyes kisebb területei között. A Magyar Néprajzi Atlasz adatainak számítógépes klaszteranalízise alapján megállapítható, hogy a

Balaton 1900 körül ténylegesen egy kulturális határt képezett, amely a déli part és a kissé tagoltabb északi part között húzódott. Észak-déli viszonylatban az építészet, településkép kérdéseiben mutatkoznak a legnagyobb különbségek. Az elemzés további kulturális határnak tekinti Zala és Veszprém megyék mai határát is. A másodelemzések egy harmadik egységet is kijelölnek: a Veszprém-környék településeiből és három észak – kelet somogyi faluból álló kulturálisan egybefüggő területet. Mindezekről bizonyos kulturális aspektusok szerint a nyugati-medence partvidéke és a keleti területek is élesen elkülönülnek (Borsos 2011).

A kimutatható területi különbségek okait a földrajzi adottságok által meghatározott gazdálkodási viszonyok, termékszerkezet és életmódbeli különbségek adják, ami lehetővé, ugyanakkor szükségessé is tette a más-más térségében élők közti cserét – úgy az áruforgalom, mint a kulturális javak tekintetében. Ebből eredően a Balaton elválasztó jellege nem minden tekintetben állja meg a helyét. A térség gazdaságát tekintve már a 19. században is igen intenzív kapcsolatok voltak egyes átkelőhelyek körzetében. Télen a befagyott tó jegén keresztül, nyáron más szállítóeszközökkel intenzíven zajlott az – eltérő ökológiai-gazdasági adottságokkal – bíró tájak és települések árucseréje (Schleicher 2013).

A tó mindkét partjára kiterjedő uradalmak, a tavon átnyúló birtokszerzések kereskedelmi, és ezen keresztül személyes kapcsolatokat is maguk után vontak, amelyek azután a kapcsolattartás legkülönbözőbb formáit eredményezték. Az 1880-as években a révátkelőtőkben már rendszeres volt a személyforgalom kisebb vízi járműveken. A tavon átnyúló uradalmi érdekeltségek, a halászkompániák és a mezőgazdasági munkaerő mozgását is szükségessé tették. A munkaerő áramlásának a gyakorlata egészen az 1940-es évekig fennmaradt. A 20. század első felében is rendszeres volt a vincellérek és halászok mozgása a két part között, akárcsak az idegenforgalmi igényeket kielégítő kereskedők. Gazdasági kapcsolatokat eredményezett a déli partszakaszon a malmok hiánya is, ahonnan a gazdák kénytelenek voltak az északi partra átutazni őrletni (Schleicher 2013).

A gazdasági együttműködések ellenére az balatoni társadalom kohéziójának kialakulása ellen még számos tényező hatott. Ennek legmeghatározóbb vonása a gazdasági-társadalmi lehetőségekből eredő eltérő település és térségfejlődés volt. Közvetlenül a Balaton partján egyszerre voltak jelen a 19. században az átkelőhelyek, kereskedelmi centrumok, uradalmi központok, uradalmi majorságok, szőlőműves települések, kisenemesi falvak, paraszti közösségek, valamint a 19. századtól már igen meghatározó és eltérő kultúrájú városok. Mindez számos esetben vallási és etnikai elkülönüléssel is párosult (Schleicher 2013).

„Egészen másként alakultak például a révátkelőhelyekkel rendelkező településpárok (Tihany–Zamárdi, Akali, Őszöd, Kővágóörs–Boglár, Badacsony–Fonyód, Fenékpusztá–Balatonszentgyörgy) életstratégiái, mint az ezektől távol fekvő Alsóörs, Szemes, Lelle vagy Zánka kulturális és gazdasági kapcsolatai. Fontos kultúraformáló erő a nagybirtok, amelynek jelentőségét a déli parttal kapcsolatban hangsúlyozzák a szerzők, holott a nagy hitbizományi latifundiumok meghatározó jelenléte Szárszó, Szemes és Balatonberény népi kultúráját és így modernizációs esélyeit az északi parti Szigligetével, Gyenesdiással, Vonyarcvashegygel is rokonította, míg az egyházi nagybirtok jelenléte Kiliti, Őszöd, Akali és Udvari fejlődését befolyásolta hasonló módon. Hasonló párhuzam vonható a három külterületi szőlőhegy (Almádi, Révfülöp, Fonyód) település- és társadalomfejlődési esélyei között. Keszthely és Balatonboglár városias fejlődésével, Zamárdi, Örvényes, Aszófő és

Zánka német telepeseivel, Alsóörs, Füred és Kővágóörs erős nemesi-agilis önkormányzati hagyományaival, Keszthely, Tihany, Kiliti és Kőröshegy uradalmi központként, Szántód és Balatonkeresztúr viszont uradalmi majorságként üt el szűkebb és tágabb környezetétől. A köznemesi birtok, fontos kereskedelmi és ipari központ Boglár, a maga jelentős zsidó közösségével sokkal inkább a szemközti Kővágóörssel rokon, mint a szomszédos katolikus jobbágy- majd parasztfalu Lellével. Kőröshegy és Kiliti meghatározó majd az egyke és a katolikus beáramlás miatt tért vesztő református gazdatársadalmának párhuzamait a Balaton-felvidéken (Füred, Arács, Alsóörs) találjuk meg” (Schleicher 2013, 7. o.).

E sokszínűségből eredeztethető, hogy a 19–20. század fordulójáig semmilyen szempont szerint nem beszélhetünk koherens balatoni társadalomról. Az egyes eltérő adottságú kistájak között már kialakultak az intenzív gazdasági kapcsolatok, ugyanakkor ez egyéb társadalmi-kulturális determinációk és a földrajzi elkülönülés megakadályozta, hogy intenzívebb közösségi együttműködések vagy valamilyen integráció alakuljon ki. Mindezt a turizmus megjelenése, az ebből kialakuló új életstratégiák pár évtized alatt felülírták.

A balatoni társadalom összetettségére ható főbb folyamatok a 20. századtól napjainkig

Az elmúlt közel másfél évszázad során a Balaton társadalmában dinamikus változások zajlottak. A kiteljesedő és rohamos fejlődésnek induló turizmusgazdaság igényei és hatásai az alapjaiban változtatták meg e területen élők mindennapjait, a települések és a táj funkcióit. Mindez számos konfliktust generált a népesség körében, végül egy szemléletében és főként területi kötődésében meglehetősen homogén társadalom alakult ki. A hagyományos népi kultúrát felülíró gazdasági kényszer (turisztika) volt az, amely sok szempontból homogenizálta a helyi társadalmat és teremtette meg a feltételeit a kohézióknak.

A leginkább szembeötlő változások a népesség számának alakulásában érhetők tetten. Ha anakronisztikusan a mai Balaton Kiemelt Üdülőkörzet 179 települését vetítjük vissza a múltba, a népszámlálási adatok tanulsága szerint a 19. század végén mintegy 150 ezer fő élt e területen. Az 1930-as években ez a szám már átlépte a 200 ezer főt és 1990-re 255 ezer főre emelkedett. Napjainkban közel 275 ezren élnek e területen. (TEIR–KSH népszámlálási adatok) Ez a csaknem 200%-os népességnövekedés nagy hányadában a belső vándorlásnak köszönhető, minimális részben a természetes népességnövekedésnek. E nagyarányú népességváltozás nyomán született meg a korábbi felülíró új balatoni társadalom, amely már szervesen kapcsolódik a terület turisztikai jellegéhez is.

Az igazán jelentős népességmozgás az 1940-es éveket követően indult meg. Az államszocializmus kezdeti időszakában intenzív belső vándorlási mozgalom zajlott le Magyarországon. A hagyományosan mezőgazdasági vidékekről az ipari vidékek felé mozdult el a lakosság nagy tömege. 1949–60 között Magyarországon összesen 1,5 millió lakos változtatott lakhelyet. Célterületek ebben az időszakban Budapest és agglomerációja, iparvidékek, megyei nagyvárosok, illetve már ekkor tapasztalható Balaton partjának nagyfokú népességcsökkenése is (Dövényi 2007, 336–339. o.).

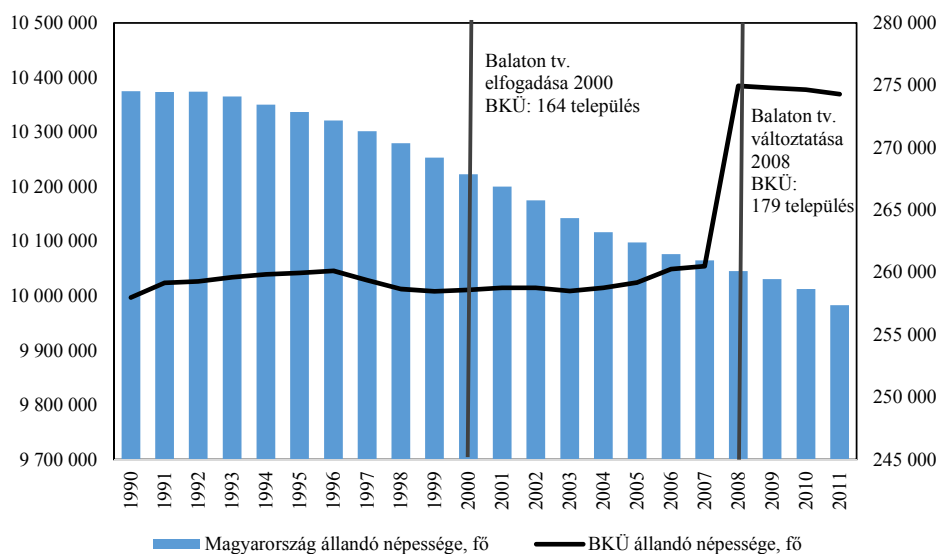
A 20. század 1970-ig terjedő időszakában a vízparti települések népessége két és félszeresére növekedett. Fontos tény, hogy 1960–1970 között a közvetlen vízparti települések népességnyereségének 83, a déli parton 98%-át a belföldi vándorlás eredményezte (Pálos 1974).

A Balaton térségében e folyamatok hátterében nagy belső eltéréseket tapasztalhatunk. Jelentős elvándorlás kezdődött kistelepülésekről az 1950-es években, gyakori esetben 20–30–40%-os népességsökkenést eredményezve egy évtized alatt. Ez az elvándorlási folyamat sok esetben napjainkban is tart. Ugyanakkor a városok, központi jellegű települések irányába bevándorlás kezdődött meg. Mindez az 1990-es években esetenként megfordult és a városok helyett a kedvező adottságú községek lettek a betelepülők célpontjai.

Az országon belüli belső vándorlási folyamatok 1990-et követően új irányt vettek. E belföldi térbeli mozgások centrumterülete Budapest és főként az agglomerációs övezete lett. A főváros és vonzáskörzetén kívül a belső vándorlás célterülete az egyéb urbanizált területeken kívül a Balaton térsége. A helyi népesség az elmúlt évtizedekben újabb beköltözési hullám révén tovább gyarapodott. A BKÜ vonatkozóan az adatok alapján megállapítható, hogy a 2000-es évtizedben a térségben letelepedéssel végződő belföldi vándorlás indexe mindvégig pozitív. A vándorlás során keletkező térségi népességnyeresség azonban életkori összetétel szerint inkább az idősebbek felé mutat, vagyis a népesség öregedését fokozó hatást fejt ki. Mindez a fiatalok nagyfokú elvándorlásával párosul, jelentősen átalakítva a térség népességének korösszetételét (BKÜ Helyzetelemzés 2013).

1. ábra

A BKÜ és Magyarország állandó népességének változása, 1990–2011

Forrás: KSH–TSTAR-adatok alapján szerkesztette Dombi Gábor.

A 20. század intenzív betelepülési hulláma eredményezte azt, hogy a népességben belül csaknem mindenki új „tag”, vagy első és másod generációs szülötte a helyi társadalomnak. Ebben a dinamikus népességmozgásban tudott csak megszületni a balatoni lakosok térségi identitása, hiszen a korábbi kulturális javakat már csak kevesen hordozták; a betelepülők részéről pedig egy homogenizáló tényezőre volt szükség. A belföldi vándorláson túl a térség társadalmát még két nagyarányú folyamat alakította az elmúlt évtizedekben.

Budapest után a Balaton vidéke a második legkedveltebb célpontja a Magyarországon letelepülni kívánó külföldieknek. A betelepülők túlnyomó többsége német állampolgár és főként az 50–60 évnél idősebb korosztályt képviseli (Kincses 2009, 2011).

Annak meghatározása, hogy pontosan mekkora az a nem magyar nemzetiségű társadalmi csoport, amely az elmúlt 20 évben települt le a Balatonnál, nem könnyű feladat. Közvetett adatokból lehet arra következtetni, hogy hozzávetőlegesen hány fővel gyarapodott a BKÜ lakossága a letelepült külföldi állampolgároknak köszönhetően.

A statisztikai adatokból megállapítható, hogy a térség népessége a természetes népességváltozás (születések, halálozások) következtében, Magyarország teljes területéhez hasonlóan alapvetően csökkenő tendenciát mutat az elmúlt két évtizedben. A halálozások mértéke már 1970-es évektől is meghaladta az élveszületések mértékét. A népesség száma a negatív folyamatok ellenére mégis pozitív mérleget mutat, hiszen a Balatonhoz irányuló belső migráció jelentős mértékű volt. Az itt élő, főként fiatalok elvándorlásának növekedését, csak a külföldiek beköltözése tudta mérsékelni, illetve kompenzálni. A 2000-es években statisztikailag alátámaszthatóan a népességnövekedést csak a külföldiek letelepedése magyarázza. 2004–2008 között mintegy 6000 nem magyar állampolgár választotta új otthonának a Balaton térségét (Dombi 2010). Mindez azt jelenti, hogy a 2000-es években évente hozzávetőlegesen 1500 külföldi letelepülővel számolhatunk.

A letelepültek mellett a külföldiek köréhez ideiglenes lakosok is tartoznak. Az 1990-es évek első felétől jelentős mértékű külföldi állampolgárok által történt ingatlanvásárlás figyelhető meg a térségben. E témakörre irányuló vizsgálatok eredményei szerint a külföldi vásárlók zöme az Európai Unió tagországaiból származik, háromnegyedük német, hetedik osztrák állampolgár. A tagállamok nemzethatárain belül mintegy háromnegyedük német, hetedik osztrák állampolgár. Átlagos tartózkodási idejük évente 4,6 hónap; hosszabb, mint a belföldi üdülőingatlan tulajdonosoké (Kovács et al. 2004).

A Balatonnál letelepült vagy ideiglenesen itt élő nem magyar állampolgárságú népességről nincsenek pontos adatok. A külföldiek által birtokolt ingatlanok számát 10 ezres nagyságrendben érdemes megbecsülni és a huzamosabb ideig itt élő külföldiek száma is jócskán meghaladhatja a 10 ezer főt, ami a 275 ezer fő állandónépesség szempontjából jelentős aránynak tekinthető.

A Balaton térség helyi társadalmát a jelentős számú hazai üdülőingatlan-tulajdonos is gazdagítja. Összességében a hazai üdülőingatlanok és üdülésre használt lakások mintegy 30%-a található a térségben. A becslések alapján a nyaralótulajdonosok családtagjaikkal együtt mintegy 165 ezer fős réteget alkotnak. Az üdülőkörzet helyi társadalmát az állandó népesség soraiban regisztráltakon túl az üdültulajdonosok számát is figyelembe véve tehát csaknem 500 ezer polgár alkotja.

A nyaralótulajdonosokra kiterjedő utolsó reprezentatív kutatások eredményei szerint az üdültulajdonosok átlagos itt tartózkodási ideje három és fél hónap, 107 nap évente, nagyjából a nyári idegenforgalmi főszezon időszaka. E balatoni társadalmi státuscsoportban jelentős mértékben reprezentálódnak a hazai politikai, gazdasági és kulturális elit tagjai. Napjainkban mintegy 74 ezer üdülő besorolású ingatlan található a BKÜ területén (BKÜ Helyzetelemzés 2013).

A helyi társadalom kohéziójának jellemzői

A fenti tendenciák nyomán megállapíthatjuk, hogy az elmúlt évtizedek folyamatai egy olyan összetett társadalmat eredményeztek, amelyben minden rétegnek (mint látni fogjuk) megvan a maga balatoni kötődése, ugyanakkor eltérő helyzetéből kifolyólag a térséghez kötődő érdekei is merőben különbözőek. Mindez számos társadalmi konfliktus forrása. E heterogén társadalomban mégis vannak olyan egységes vonások, amelyek valamely közösségi tudatot feltételeznek.

Legújabbán Schleicher (2010) kutatásai írták le a balatoni társadalom összetettségét és egyfajta gyökértelenségét. A szerző rámutatott, hogy elmúlt több mint 100 évben a helyi társadalmat állandósult törésvonalak mentén működő, eltérő elvárású érdekcsoportok alkotják. A balatoni társadalom legfőbb csoportjai az itt élő „öslakosok”, az újonnan beköltözők, a pár hónapot, vagy akár az év jelentős részében a tónál tartózkodó üdülőtulajdonosok és a pár napot, hetet töltő turisták.

Az érdekcsoportok között alapvető ellentétek húzódnak, hiszen más-más hasznát kívánják élvezni a Balaton nyújtotta lehetőségeknek. A múltban (szinte folyamatosan) ilyen viták zajlottak például a legelőtársulatok és fürdőegyesületek között a vízparti területek birtoklásáért; az állattartás lehetőségei kapcsán, vagy a tihanyi lakosság kitelepítésének 1940-es években megfogalmazandó terve körül, hogy ott egy idegenforgalmi célokat szolgáló skanzen alakulhasson. Schleicher ezt a folyamatot a balatoni identitás és kultúra hordozásáért folytatott kultúrharcnak írja le. Mindez a 20. század első felében a hagyományos balatoni kultúra totális visszaszorulását eredményezte és vált a térség egy európai fogalmakkal és kulturális tartalmakkal megtöltött üdülőhelyé (Schleicher 2010).

A helyi társadalmi érdekcsoportok konfliktusai napjainkban is léteznek és a múltbéli-ekhez nagyon hasonló problémák mentén szerveződnek. Ennek bemutatására két aktuális példát emelek ki. Az esetek kiválasztása merőben önkényes volt, gyakorlatilag minden balatoni település esetében az érdekcsoportok közötti összeütközések hosszú sorát lehetne kiemelni.

Napjainkban a Balaton egyik legfontosabb turisztikai vonzereje a Zamárdiban évről évre megrendezésre kerülő, fiatalok tömegét vonzó, komoly bevételeket eredményező könnyűzenei fesztivál. Az esemény kapcsán kibontakozó konfliktus csúcspontja volt, amikor 2013 őszén névtelen levélben megfenyegették Zamárdi jegyzőjét, hogy a jövőben ne engedélyezze a rendezvény megtartását. A város polgármestere nyilatkozataiban elmondta, hogy a rendezvény ideje alatt a településen akár lakosság tízszerese is tartózkodik, a programnak köszönhetően komoly bevételekre tesz szert a település. „Az állandó lakosok már elfogadták, hogy a tömegeket szórakoztató, a városnak is sokat hozó rendezvényért az előkészületekkel és az utólagos teendőkkel együtt nagyjából két hétig el kell tűrniük a nehézségeket, például az érintett strand korlátozott használata miatt. Jellemzően az üdülőtulajdonosok panaszkodnak és tiltakoznak újra és újra – magyarázta.”³

A sajtóhírek nyomán komoly vita bontakozott ki az érintett érdekcsoportok tagjai között, amely jellemző hozzászólásai közül csak egy példát idézek: „Ki dönthet arról népszavazás nélkül, hogy tízszer annyian tartózkodnak a 2700 lakosú Zamárdiban, mint amennyi a népessége!!! Ez felháborító!!!! Ki kérte??? Ki kérdezte meg a helyi lakosokat, vagy a

3 <http://www.origo.hu/itthon/20130916-megfenyegettek-zamardi-jegyzojet.html>

nyaralótulajdonosokat, akik fizetik a rengeteg adó (sic!),⁴ hogy ugyan már szeretnék-e egy fesztivál közepén nyaralni?”

A helyi társadalom összetettségének és konfliktusokkal terhelt jellegének példáját mutatja egy másik esemény is, amelyben szintén komoly elvárások kerültek megfogalmazásra.

A balatonkenesei Alsóréti Üdülőegyesület 2013 októberében levélben fordult Orbán Viktor miniszterelnökhöz, hogy tegye lehetővé az üdültulajdonosok szavazati jogát azon a településen is, amelyeken az ingatlanuk található. „Horváth József egyesületi elnök azt mondta: természetesen nem a helyi lakosság jogainak csorbítását akarják, csak érdekérvényesítési lehetőséget az üdülők létszáma és az általuk befizetett adók arányában, intézményesített keretek között. Javasolják, hogy a választójogi törvényben biztosítsák: a nyaralótulajdonosok levél útján voksolhassanak a települési polgármester- és képviselőválasztáson és emellett persze ezt az állandó lakhelyükön is tehessék meg. Azt szeretnék, hogy ahol a nyaralóingatlanok száma eléri az állandó lakosú ingatlanok számát, ott kapjanak beleszólási, döntési, vétőjogot a nagy létszámot tömörítő civil szervezetek.”⁵ A kettős szavazati joggal rendelkező állampolgárokká válni kívánó tulajdonosokat képviselő egyesület elnökének szavain túl a sajtóhír a korábbi teljesen hasonló, más településeken zajlott kezdeményezésekről is beszámolt.

Az elmúlt évtizedek eltérő érdekcsoportok közötti konfliktusainak hosszú sorának feldolgozása önálló tanulmány témájául szolgálhatna. A kiemelt két példa rávilágít, hogy a balatoni társadalom törésvonalai élők és minden olyan probléma mentén felszínre törnek, amely közvetlenül sérthet egy-egy érdekcsoportot. Ebben a tekintetben a balatoni társadalomban nincs kohézió. A társadalmi tőke szempontjából fontos együttműködés dimenziói sok esetben nem tudnak megvalósulni. Ennek hátterét és pontosabb részleteit módszeres empirikus kutatásoknak kellene feltárniuk.

Az érdekellentétek mentén tapasztalható széttagoltság ellenére a térség népességének és érdekcsoportjainak területi kötődése mérhető és határozottan kimutatható, immár egy évszázadra visszamenőleg.

Erre az összekötő kapcsolatra, helyi kötődésre utalnak a 20. századot végig kísérő önrendelkezési törekvések is: kezdve a „Balaton fürdővármegye” gondolatával a 20. század legelején, az 1919-ben Keszthelyen kikiáltott „Balaton vármegyén” át, egészen az 1945 előtti kiterjedt helyi szerveződésekig. Mindez a folyamat végig követhető szinte napjainkig, amikor továbbra is kinyilvánított törekvés a helyi közéleti szereplők részéről az önálló (valamilyen autonóm jogosítványokkal rendelkező) régió, a közigazgatási átalakítások vágya, vagy a saját uniós fejlesztési forráskerettel rendelkező Balaton Kiemelt Üdülőkörzet (Agg 1999, Simon 2002).

Ennek a folyamatnak fontos eleme, hogy bár a Balatonnak önálló területigazgatása sosem volt, de az intézményesültségre a 20. elejétől a helyi érintettek körében határozott igény volt. Ezt a vágyat a központi kormányzatok (rendszerektől függetlenül) sosem ismerték el. A Balatonra létrehozott állami szervek kivétel nélkül csak a fejlesztések összehangolására és végrehajtására, vagy egy-egy speciális feladat megoldására jöttek létre. (például Balatoni Intéző Bizottság 1931–1992, Balaton-fejlesztési Tárcaközi Bizottság

4 A szerző betoldása.

5 <http://www.sonline.hu/somogy/kozelet/orbantol-kernek-szavazati-jogot-a-polgarmester-szerint-ez-vicc-523434>

1971–1979, vagy Balaton Fejlesztési Tanács 1997-től stb.) Ezzel szemben az egyes problémák érintettjei számos esetben létre tudták hozni azokat a szervezeteiket, amelyek intézmények hiányában közös balatoni feladatokat vállaltak fel. (Balatoni Szövetség, Balatonparti Fürdőegyesületek Szövetsége, Balatoni Civil Szervezetek Szövetsége, Balatoni Regionális TDM Szövetség stb., lásd például: Balaton a természetes régió... 2013). Mindez az erős társadalmi kohézióra, a társadalmi tőke kiterjedtségére és az érdekérvényesítő képesség megvalósulására utal.

Az intézményesülési célok háttérében, ösztönző tényezőként a rendkívül erős területi kötődés, identitás áll. Oláh 2000-es évek elején végzett kutatásai igazolták, hogy gyakorlatilag minden balatoni társadalmi és érdekcsoport körében kimutatható a területi identitás és kötődés.

2001-ben a BKÜ-ben és a környezetében található települések vezetőinek bevonásával zajlottak kutatások, amelyek azt támasztották alá, hogy a helyi politika szintjén is jelen van az összetartozás tudata. A válaszadók közel 75%-a válaszolt úgy, hogy a Balaton térségének önálló önkormányzatiságra lenne szüksége, 62% egy jogosítványokkal bíró régió létrehozását tartotta volna ideálisnak (Oláh 2002).

2002-ben végzett kérdőíves kutatások rámutattak, hogy a helyi lakosok egyöntetű véleménye szerint minimálisan 10 évnek kell eltelnie, hogy egy beköltöző teljesen *balatoninak* tarthassa magát. A lakosok túlnyomó többségének mindennapi feladatai, ügyei a BKÜ területén belül zajlottak, amely az erős belső interakciókra utal (Oláh 2003).

Későbbi vizsgálatok rávilágítottak, hogy a Balaton önállósodásának gondolatát a megkérdezettek jelentős része támogatja: az önkormányzás valamilyen formájának támogatottsága 82%-os volt a felnőtt korú lakosság körében, míg a teljes közigazgatási önállóságot a megkérdezettek 81%-a pártolta. A helyi lakosság körében alig volt kimutatható a máshol meghatározó megyei identitás, amelyet a balatoni identitás felülírt. A Balaton térségét érintő három fejlesztési-statisztikai régió helyett a válaszadók 65%-a a lakhelyét, az amúgy de jure nem létező Balaton régióhoz sorolta (Oláh 2007).

2000-es évek első felében végzett reprezentatív kutatások szerint a balatoni üdülőtulajdonosok 41%-a tartotta magát „balatoni embernek”. Azok körében, akik hosszabb ideje birtokoltak ingatlant a tó mellett, illetve az év jelentős részét is ott töltötték, a kötődés mértéke még nagyobb volt.⁶ A hazai társadalmi elit körében is határozott balatoni kötődés volt kimutatható (Balatoni Integrációs Ügynökség... 2004, 2006).

Mindezt kiegészíthetjük azzal, hogy az itt élő külföldiek körében is tetten érhető a területi kötődés. E társadalmi csoport még kevésbé kiterjedt érdekérvényesítő erővel bír, de a 2000-es években számos olyan szervezet alakult, amelyek a Balatonnál tartózkodó külföldieket kívánta képviselni. Megjelentek a speciálisan nekik szóló helyi médiák, programok, vendéglátóhelyek is (Kovács et al. 2004).

Az idézett kutatások során kiderült, hogy a földrajzi környezet, a speciális balatoni táj meghatározó identitásképző erőként jelentkezik. Az elit mintacsoporton végzett felmérésben a válaszadók 25%-a nevezte meg a tájat, mint a kötődést generáló erőt. A belföldi

6 A nyaralótulajdonosok körében mért magas térségi identitás esetében fontos torzító szempontként jelentkezhetett, hogy balatoni tartózkodásuk idején került sor az adatfelvételre.

ingatlan tulajdonosok megkérdezése során a természeti környezet volt az egyik döntő szempont a vásárlásuk során. A külföldi ingatlan tulajdonosok esetében is hasonló értékek voltak mérhetőek (Balatoni Integrációs Ügynökség... 2002, 2004, 2006).

A térségen belüli erős társadalmi kohézióra és társadalmi tőkére utal a civil szektor jellege és kiterjedtsége is. Fentebb az elméletek tárgyalása során utaltam rá, hogy a helyi önszerveződő képesség a központi hatalommal szembeni érdekérvényesítésből ered. Mindez a Balatonnál összefügg az említett ténnyel, hogy a térség speciális problémáit felülről irányított szervekkel kívánták megoldani a mindenkori területpolitika szereplői. A központi hatalommal szembeni elégedetlenség a térségi társadalmi tőke erősödésére, a kollektív identitás kialakulására hatott ösztönzőleg.

Már a 20. század elején is rendkívül fejlett volt a balatoni társadalom önszervező képessége. 1948-at megelőző évtizedekben mintegy 700 civil szervezet működött a térségben (4,1/1000 fő). A társadalmi aktivitás koncentrátságára utal, hogy az egyes településeken gyakran 10-nél is több szervezet volt jelen (BKÜ Nonprofit 2002).

A rendszerváltást követően a Balaton térségének civil szektora is újraszerveződött. Az országos átlagmutatóhoz (12,24 szervezet/1000 lakos) képest 2012-ben az üdülőkörzet egészének összehasonlítható mutatója 13,5. A partközeli 52 településen átlagosan 16, a háttértelepüléseken pedig 10,2 civil szervezet jut 1000 főre (Budapest mutatója 21,43.). Ezek alapján látható, hogy a Balaton Kiemelt Üdülőkörzetben a civil aktivitás és szerveződés meghaladja az országos átlagot. Kimutatható a térségen belüli differenciáltság is, miszerint a part mentén másfélszer annyi nonprofit szervezet jut ezer lakosra, mint a háttértelepüléseken. Az országos viszonyokhoz hasonlóan a Balaton környékén is folyamatosan nő a regisztrált civil szervezetek száma, s a növekedés mértéke is hasonló. Míg 2000-ben 2118 nonprofit szervezet volt a térségben, addig 2012-re már 3701 (KSH-TSAR).

A Balaton Kiemelt Üdülőkörzet területén az állandó lakosok mellett jellemzően az üdülőtulajdonosok civil aktivitása is nagy hangsúllyal bír. Megszakítással, százéves hagyományokkal rendelkezik a Balaton-parti Fürdőegyesületek Szövetsége, amely meghatározó szerepet játszott a térség turisztikai jellegének kialakításában. Egyes szervezetek már az egész térséget lefedve működnek, például a Nők a Balatonért Egyesület, valamint a Balatoni Civil Szervezetek Szövetsége.

A kiterjedt civil szektor nem ritkán a helyi társadalmi érdekcsoportok közötti feszültségek színtere. Erre a fentiekben láttunk példát az üdülőtulajdonosok képviselői elképzeléseinek kapcsán. Ugyanakkor az üdülőtulajdonosoknak csak alig több mint 5%-a képviselteti magát valamilyen balatoni nonprofit szervezetben (Balatoni Integrációs Ügynökség... 2006). A civil együttműködések leginkább a helyi állandó lakosságot tudják soraikban.

A civil szervezetek aktivitásának erősödését mutatja, hogy a 2004–2006-os, illetve a 2007–2013-as fejlesztési ciklus évei során fokozatosan nőtt az általuk benyújtott pályázatok száma. A 2007–2013-as fejlesztési időszakban a BKÜ-ben a harmadik legnagyobb arányban a nonprofit szervezetek nyújtották be pályázatokat (BKÜ Helyzetelemzés 2013).

E fejezet lezárásaként a balatoni társadalom kohéziójának kérdését az életminőség aspektusából is érdemes megvizsgálni. Az elméleti fejezetben érintettem, hogy európai uniós szakpolitikák szintjén a társadalmi kohézió elsősorban szociálpolitikai, életminőségi dimenzióban jelenik meg. Ebből a szempontból a Balaton térségében, konkrétan a BKÜ-ben jelentős eltérések mérhetőek.

Az életminőségi összehasonlító vizsgálatok egyik alkalmas mutatója az emberi fejlettség indexe (*Human Development Index – HDI*), amely a kisebb területekre vonatkozó különbségek ismertetésére is (korlátozottan) használható. A HDI három fejlődési dimenzió (a gazdasági teljesítmény, az élettartam és az oktatási teljesítmény) négy mutatószámmal mért súlyozott átlaga (Csite–Németh 2007, Garami 2009).

A legújabb, 2011-es kalkulációkból kiderül, hogy a korábbi állapotokhoz képest, hazai viszonylatban a Balaton melletti kistérségek már nem tartoznak a legmagasabb kategóriákba, mindegyikük értéke 0,8 alatt marad, miközben Budapesttől nyugatra 0,9-es, míg több nagyvárosi kistérségben (például Veszprém, Székesfehérvár, Győr) 0,8–0,9 közötti értékek mérhetők. Összességében a Balaton környéke még mindig az ország 30 legjobb emberi fejlettségi indexével rendelkező kistérségei között jelenik meg, de ezen a kategórián belül megnövekedtek a belső különbségek, és nem a Balaton javára (BKÜ Helyzetelemzés 2013).

A balatoni belső viszonyok közelebbi vizsgálata ezt a képet jelentősen árnyalja. A Balaton térségében két olyan terület van, amely az életminőségi viszonyok tekintetében jelentősen rosszabb viszonyokkal rendelkezik, mint a BKÜ-t érintő többi kistérség. A Marcali kistérség még a viszonylag elfogadható életminőséget nyújtó területek közé tartozik; a Lengyeltóti kistérség esetében pedig országosan is kiemelkedően negatív értékek mérhetők (BKÜ Helyzetelemzés 2013). A Balatonfüred, Hévíz, Keszthely, Siófok kistérségek magas életminőséget nyújtó területei és a Lengyeltóti kistérség közötti különbségeket jól illusztrálja, hogy az utóbbi az ország 33 komplex programmal segítő leghátrányosabb helyzetű területei közé sorolt. Marcali térsége „csak” hátrányos helyzetűként van számon tartva.⁷

A fenti paramétereken kívül szinte mindegyik gazdasági-társadalmi mutató tekintetében markáns különbségek mérhetők a közvetlen part menti és víztől távolabb lévő területek között (Lőcsei–Németh 2006). A társadalmi kohézió ezen aspektusában a Balaton térségén belül jelentős területi különbségekről beszélhetünk, ami sokkal inkább a közvetlen part menti téregységek kohézióját mutatják, amelyekről az egyéb területek (távolabbi, hátrányos helyzetű) élesen elkülönülnek.

Következtetések

Az előzőkben a balatoni társadalom kohéziójának néhány aspektusát és jellegzetességét jártam körül, amelyet elsősorban a régióépítés folyamatának keretei között tárgyaltam. A fentiek alapján összefoglalóan az alábbi megállapítások tehetők.

A kohézió szempontjából a helyi társadalomban több töréspontot lehet azonosítani. Egyrészt az eltérő érdekcsoportok (lakosok, nyaralók, tulajdonosok stb.) között ellentétek húzódnak, amelyek már több mint 100 éve végigkísérik a Balaton közéletét. Ezek az ellentétek számos esetben konfliktusokba torkollnak, amelyek a fejlesztések vagy a döntéshozatal gátjai lehetnek. Ezt két példán keresztül mutattam be, de az elmúlt évtizedektől napjainkig számos eset kiemelhető lett volna.

A társadalmi kohézió egyik töréspontja a Balaton térségén belüli életminőségi-társadalmi különbségek területe. A part menti és háttértelepülések viszonya; vagy az egyes

⁷ 311/2007. (XI.17.) Kormányrendelet a kedvezményezett térségek besorolásáról.

kistérségek közötti különbségek olyan mértékűek, hogy társadalmi kohézióról ilyen szempontból semmi esetre sem beszélhetünk. A társadalmi kohézió területi elkülönülését a civil szervezetek sűrűségének területi megoszlása, vagy fentebb csak megemlített gazdasági aspektusok tovább erősítik. Sokkal inkább egy szűk part menti sáv tekintetében találjuk meg az összetartó tényezőket, míg az egyéb területek tekintetében ezek a jelenségek sokkal gyengébbek.

Mindezek ellenére a regionalizálódás folyamatában fontosabbnak értékelt területi kötődés és társadalmi tőke tekintetében határozottan leírható a kohézió. Gyakorlatilag az összes érintett társadalmi csoport körében kimutatható a balatoni területi identitás és összetartozás tudata.

Tanulmányom elméleti részében érintettem, hogy társadalmi koherencia esetében lényegében az „összetartó erőt” keressük.

Oláh kapcsolódó meghatározása szerint „az identitásnak lehet önálló tárgya a földrajzi környezet, mint ahogy a szociális és kulturális meghatározottságon túl erős lehet a valamely tevékenységhez, illetve a megélhetést garantáló körülményekhez való kötődés is” (Oláh 1998, 9. o.).

Az idézett elméleti megközelítést kiterjesztve, a Balaton térségében a társadalmi kohézió szempontjából összetartó erőként a természeti környezet, az egységes gazdasági-turisztikai funkció, a felismert érdekezésszerűség fogalmazható meg, amelyek mind ösztönzőleg hatnak az egyének és közösségek együttműködésének irányába.

Ezt kiegészítve még egy kohéziós erőt lehet feltételezni a Balaton esetében. Ez pedig a mindenkori központi hatalommal szembeni érdekkonfliktus. A kiterjedt helyi szerveződések egyik mozgatórugója a lokális (térségi) problémák megoldásának vágya, amelyekre központilag nem érkeznek erőforrások, eszközök és javaslatok. Mindez kapcsolódik az elméleti keretek között tárgyalt társadalmi és civil tőke fogalmakhoz.

Mint fentebb utaltam rá, a társadalmi koherencia a gazdasági szempontokhoz képest másodlagos jellegű (bár attól elválaszthatatlan) a regionalizálódás folyamatában. Bár a balatoni társadalmi kohézió nem minden szempontból erős, de hatása kétségszövegbevonhatatlan az elmúlt évtizedek *regionalizmus* irányába mutató eseményeiben.

A régiók létrehozása napjainkban nem aktuális kérdés, a Balaton térség fejlesztéspolitikai kiemelt jellege azonban továbbra is biztosított.⁸ A BKÜ-ben megvalósuló fejlesztések tervezése és hatékony végrehajtása érdekében érdemes figyelembe venni a fent tárgyalt társadalmi kohézióra vonatkozó jelenségeket.

IRODALOM

- Agg Zoltán (1999): Területrendezési elképzelések és a Balaton. *Comitatus – Önkormányzati Szemle* 9 (7–8): 74–77.
- Bourdieu, P. (1997): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei* pp. 156–177. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.

⁸ Az Országgyűlés 6/2014. (II. 7.) OGY határozata a Nemzeti Fejlesztés 2030 – Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepcióról szóló 1/2014. (I. 3.) OGY határozat módosításáról („a régió határokon, illetve a megyehatárokon túlterjedő, továbbá egyes kiemelt területfejlesztési feladatai ellátására kiemelt térségként nevesíti a Balaton Kiemelt Üdülőkörzetet, a Budapesti Agglomerációt és a Tokaji Borvidéket”).

- Borsos Balázs (2003): A magyar nyelvterület kulturális régióinak számítógépes meghatározása a Magyar Néprajzi Atlasz térképei alapján. (Előzetes eredmények) In: Vargyas Gábor (szerk.) Népi kultúra-népi társadalom XXI. pp. 31–61. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bugovics Zoltán (2007): *Társadalom, identitás és területfejlesztés*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Coleman, J. S. (1998): A társadalmi tőke az emberi tőke termelésében. In: Lengyel György–Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Aula Kiadó, Budapest.
- Coleman, J. S. (1994): Társadalmi tőke. In: Lengyel György–Szántó Zoltán (szerk.): *A gazdasági élet szociológiája* Aula Kiadó, Budapest.
- Csery Péter (2012): *A társadalmi kohézió ereje*. Méltányosság Politikaelemző Központ. http://www.meltanyosság.hu/files/meltany/imce/doc/kp_kohezio_120124.pdf letöltés ideje: 2013. november 7. 18:01
- Csité András–Németh Nándor (2007): *Az életminőség területi differenciái Magyarországon: a kistérségi szintű HDI becslési lehetőségei*. Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek. 3. szám. Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézet–Budapesti Corvinus Egyetem, Emberi Erőforrások Tanszék, Budapest.
- Dombi Gábor (2010): Demográfiai folyamatok hatásai a Balaton térségében. *Comitatus – Önkormányzati Szemle* 20 (194): 35–49.
- Dövényi Zoltán (2007): A belföldi vándormozgalom strukturális és területi sajátosságai Magyarországon. *Demográfia* 50 (4): 335–360.
- Garami Katalin (2009): *A humán erőforrás területi különbségei*. *Területi Statisztika* 49 (3): 280–298.
- Jankó János (1902): *A Balatonmelléki lakosság néprajza*. Magyar Földrajzi Társaság balatoni Bizottsága, Budapest.
- Juhász Gábor (2006): A társadalmi kohézió előmozdítására irányuló közösségi politikák. In: Tausz Katalin (szerk.): *A társadalmi kohézió erősítése*. pp. 10–30. Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Kincses Áron (2009): A Magyarországon élő külföldiek területi elhelyezkedése. *Tér és Társadalom* 23 (1): 119–131.
- Kincses Áron (2011): A szomszédos országokból Magyarországra történő vándorlások területi vonatkozásai. *Területi Statisztika* 51 (3): 245–261.
- Kovács Ernő–Csité András–Oláh Miklós–Bokor Ibolya (2004): Sziget a magyar tengeren: külföldi ingatlanulajdonosok a Balatonnál. *Szociológiai Szemle* 2004/3: 79–106.
- Lőcsei Hajnalka–Németh Nándor (2006): A Balaton régió gazdasági ereje. *Comitatus – Önkormányzati Szemle* 16 (7-8): 7–29.
- Nagy Gábor Dániel (2011): *Társadalmi tőke és területi kötődés a magyar régiókban*. Doktori értekezés. Pécs.
- Nárai Márta (2009): Gondolatok a regionális identitásról – Identitáselemek a Nyugat-Dunántúli Régióban. *Tér és Társadalom* 23 (4): 137–159.
- Nemes Nagy József (2009): *Terek, helyek, régiók – A regionális tudomány alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Oláh Miklós (2007): A megtalált régió. *Comitatus – Önkormányzati Szemle* 17 (3): 3–18.
- Oláh Miklós (2002): Az érintettek többségén nem múlik. Vélemények és javaslatok a Balaton régió területi kérdéseiről. *Comitatus – Önkormányzati Szemle* 12 (7-8): 52–72.
- Oláh Miklós (2003): Egy rendhagyó régió rendhagyó helyi társadalmáról. *Comitatus – Önkormányzati Szemle* 13 (7-8): 42–59.
- Oláh Miklós (1998): Közelítési módzatok a regionális identitás térbeliségének megrajzolásához. *Comitatus – Önkormányzati Szemle* 8 (2): 6–34.
- Orbán Annamária–Szántó Zoltán (2005): Társadalmi tőke. *Erdélyi Társadalom* 3 (2): 55–70.
- Palkó Katalin (2011): *Az identitás területi dimenziói a politika tükrében*. Doktori értekezés. Pécs.
- Pálné Kovács Ilona (szerk.) (2009): *A politika új színtere a régió*. Századvég Kiadó, Pécs-Budapest.
- Pálné Kovács Ilona (2013): Dilemmák a jó kormányzás és a decentralizáció összefüggéseiről. *Új Magyar Közigazgatás* 6 (12): 1–5.
- Pálos István (1974): Népeesség, településhálózat, ipar, kereskedelem és mezőgazdaság. In: Tóth Kálmán (szerk.): *Balaton monográfia* pp. 127–152. Panoráma Kiadó, Budapest.
- Pósa Péter (2010): A Balaton Kiemelt Üdülőkörzet fejlesztésének néhány közigazgatási problémája. *Comitatus – Önkormányzati Szemle* 20 (194): 110–149.
- Putnam, Robert D. (1993): *Making Democracy Work: Civic Tradition in Modern Italy*. Princeton University Press, Princeton.

- Putnam, Robert D. (2000): *Bowling Alone. The Collapse and revival of American community*. Simon&Schuster, New York.
- Schleicher Veronika (2010): A Balaton-parti települések identitáskeresése a turizmus szolgálatában. *Comitatus – Önkormányzati Szemle* 20 (194): 22–35.
- Schleicher Veronika (2013): *A Balaton mint kulturális tér*. Kézirat.
- Sebestyén István (2011): A civil tőke fogalma mint a társadalmi tőke speciális esete. *Civil társadalom* 3 (28): 5–27.
- Simon Károly (2002): Volt, van, lesz – A Balaton régió kialakulásának folyamata. *Comitatus – Önkormányzati Szemle* 12 (7-8): 86–93.
- Tausz Katalin (szerk.) (2006): *A társadalmi kohézió erősítése*. Új Mandátum Kiadó Budapest.

Egyéb források

- A magyarországi elit balatoni kötődései*. Kutatási zárótanulmány. Balatoni Integrációs Ügynökség Társadalomtudományi Kutatócsoport. 2006.
- A Balaton régió nonprofit szektora*. Kutatási zárótanulmány. Balatoni Integrációs Ügynökség Társadalomtudományi Kutatócsoport. 2002.
- A külföldi állampolgárok ingatlanszerzésének gazdasági és társadalmi hatása a Balaton Kiemelt Üdülőkörzetben*. Kutatási zárótanulmány. Balatoni Integrációs Ügynökség Társadalomtudományi Kutatócsoport. 2002.
- Balaton, a természetes régió*. (szerző nélkül) Balaton Fejlesztési Tanács és a Balatoni Integrációs és Fejlesztési Ügynökség kiadványa. 2013.
- Belföldi üdülőingatlan-tulajdonosok a Balaton Kiemelt Üdülőkörzetben*. Kutatási zárótanulmány. Balatoni Integrációs Ügynökség Társadalomtudományi Kutatócsoport. 2004.
- BKÜ Helyzetelemzés 2013 – *A Balaton Kiemelt Üdülőkörzet Hosszútávú Területfejlesztési Koncepciója 2014–2020 Helyzetelemzés*. Balatoni Integrációs és Fejlesztési Ügynökség 2013. http://www.balatonregion.hu/a_balaton_regio_201420_tervezesi_feladatai_dokumentumai letöltés ideje: 2013. december 10. 14:01.
- Integrált területi befektetés. Kohéziós politika 2014–2020 között*. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/informat/2014/iti_hu.pdf
- Közösség által irányított helyi fejlesztés. Kohéziós politika 2014–2020 között*. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/informat/2014/community_hu.pdf
- Péti Márton (2012): *Térségi integrációs eszközök 2014–20-as időszakban*. file:///C:/Users/pb/Downloads/ITICLLD_espon_megyeinap_rov_id_honlapra_120717_NTH.pdf
- TEIR rendszer: KSH – T-STAR adatbázis, illetve Népszámlálási adatok
- Megfenyegettek Zamárdi jegyzőjét*. ORIGO.HU <http://www.origo.hu/itthon/20130916-megfenyegettek-zamardi-jegyzojet.html> letöltés ideje: 2013. november 4. 13:55
- Orbántól kérnek szavazati jogot, a polgármester szerint ez vicc*. SONLINE.HU <http://www.sonline.hu/somogy/kozelet/orbantol-kerne-szavazati-jogot-a-polgarmester-szerint-ez-vicc-523434> letöltés ideje: 2013. december 4. 14:24

Kulcsszavak: Balaton, társadalom, kohézió, identitás, regionalizálódás.

Resume

This paper in the first part presents the theoretical framework for the cohesion of society. The second part describes the processes that led to the complexity of local society in Lake Balaton area in the 20th century. Then, the paper presents the problems of cohesion about the society of Lake Balaton area. The author concludes that although there is a strong local cohesion in the society, but this phenomenon is geographically, dimensionally and thematically different in the area. All of these do not prevent the processes of bottom-up regionalization.